

לשוננו לעם

עורכים: א' אברונין, מ' אזרחי וי' פרץ

מתוך

כרך א, חוברת ג, תש"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ה

מגנזי הלשון

א. אברונין

לשונות מן המדרש

לו) מעשה נסים עשה הקב"ה עם האדם הזה: אדם שהוא נתון באמבטי יום אחד נפשו מ צ י ר ה * עליו, והתינוק הזה נתון במעי אמו תשעה חדשים ואין נפשו קניט * ט ה ** עליו. למה? שהקב"ה עושה עמו מעשה נסים (תנחומא תזריע ג').

* (תנחומא בוכר: "מקנטת (מ' פתור-חה) עליו". ** קניטה, לשון צער (עץ יוסף). ובפסיקתא דברי ירמיהו קיא: "אדם אוכל צחנה (סרחון, ערוך) ב' וג' פעמים ונפשו נקיסה עליו" והוא מלשון הכתוב (איוב י, יא) "נקטה נפשי בחיי" — נפעל מן "קוט" (בוכר).

לו) ובמלאת ימי טהרה וכו' תביא כבש וכו'. למה היא מביאה קרבן? אמרו רבנן תינו: מאה פעמים היא פועה (צועקת) בשעה שהיא יושבת על המשבר, צ"ט למי תה ואחד לחיים וכיון שהצרות מגיעות אצלה (נ"א: מקיפות אותה) היא נודדת שאינה מכרת אישה עוד לכן היא מביאה קרבן (תנחומא בוכר תזריע ו).

לח) וביום השמיני ימול בשר ערלתו (ויקרא יב, ג). אין כתיב כאן שיוציא

הוצאות. ראה כמה ישדאל מחבבין את המצוות, כמה הם מוציאים הוצאות, כדי לשמרן [לשמחן]. אמר הקב"ה אתם משמחים את המצוות אף אני אוסיף לכם שמחה, שנאמר "ויספו ענוים בד' שמחה" (ישעיה כט, יט) (שם ז).

לט) פתגם. "כל אומן שונא אומן כמותו" (שם ט). ובתנחומא הישן: "כל אומן שונא חברו" (מצורע ג). ובב"ר (יט, ד): "כל אומן שונא בר אומנתיה" (בן אומנתו). נ"א: בני אומנתו (מדרש תלים יא, ו).

מ) "דואג נשתרש מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא" (תנחומא מצורע ב).

הערה. צורה זו, נשתרש, משמשת בנין וסתירה, הכל לפי אות היחס שאחריה: השתרש ב... משמע הכה שרשים, התערה. למשל: "השתרש בחטא" (ב"ק סז:). "השתרש מ...". נעקר (כאן). בדומה לזה גם בבנין פועל. "נטעתם גם שרשו" (ירמיה יב, ב); "אף לא שורש בארץ גזעם" (ישעיה מ, כד) — הכו שרשים. ו"צאצאיה ישרשו" (איוב לא, ח) — יעקרו, י' צרויה, עתיד נפעל. אגב יש גם נפעל "נשרש" במובן החשב לאות שרשית: "המה מיוסדים ונשרשים במלים" (מחברת מנחם שרש דו 63). וגם במובן התערות והכות שורש: רש"י, פסחים כה ד"ה: "זאת אומרת... עד שנשרשו... נאסרו משנשרשו".

מא. אבן אחת היתה שם ושתיה היתה נקראת. ולמה נקראת שתיה? שמ' מנה הושתה העולם (תנחומא אחרי-

מות ג). בתנחומא בובר: "הושתת
העולם".

והגה מצד הלשון שתי הצורות נכונות:
הושתתה — הופעל מן שתה (ממנו השם
שתי (חוט, משתית (יסוד) על משקל
מרבית וכן אבן שתיה, והושתת משורש
"שתת" על דרך השלמים ממנו "שתו
בשמים פיהם" (תהלים עג. ט). אלא שהלשון
הושתתה הוא הנופל על לשון "שתיה" ולא
הושתת. וביומא נד: יש גם "נשתת" וב-
תוספתא צוקרמנדל בא נשתת.

מב. כיצד היתה תפילתו של כהן גדול?
יהי רצון מלפניך שתהא השנה הזאת גשור
מה, שחונה (חמה), טלולה וכו', שנת שלא
יגביהו (ישראל) שררה זה על זה
(אחרי ג).

מג. פתגם. הרבה סייחין מתו ונעשו
עורותיהם שטוחים על גבי אמותיהם (ת"ב
ז).

מד. ואל אצילי בני ישראל לא שלח
יד" (שמות כד, יא) מכאן שהיו ראויים
להשלחת יד (שם, שם).

מה. אמר ר' לוי: נדב ואביהו שחצים
— נ"א שחוצים (בעלי גאווה היו), והיו
אומרים: איזו אשה הוגנת לנו; הרבה
נשים היו יושבות עגונות וממתי-
נות להם (שם, שם). לשון הכתוב: "הל-
הן (ם) תעגנה לבלתי היות לאיש" (רות
א, יג).

מו. ויחזו את האלהים וכו' אלא שזנו
עיניהם מן השכינה... משה לא זן עיניו
מן השכינה שנאמר ויסתר וכו' (אחרי-
מות ו). הבאתי דוגמה זו כדי להוציא מל-
בם של המשתמשים בשורש זה במקרה

זה ובמקרים אחרים בהפעיל דוקא.
ואין צורך בכך: זון בקל פועל יוצא הוא,
כפי שאנו רואים בדוגמה שלפנינו וכן
בכל מקום וגם בברכת המזון "הזן את
העולם... כי הוא זן ומפרנס לכל". ההפעיל
לא נמצא כלל בקשר לעיין: "לזון את
עיניו" (אהל יג, ד), "שלא יזונו עיניהם"
(פסח' כו.) וכדומה.

מז. אמר ר' ינאי: אפילו פלפלין נטע
שלמה (בא"י). וכיצד היה נוטען? אלא של-
מה היה חכם והיה יודע עיקר משתיתו
של עולם (ת"ב קדושים י').

מח. שלש דמעות הזיל עשו [אחת]
מעינו של ימין ואחת מעינו של שמאל
והשלישית נקשרה בעינו ולא ירדה
(שם, שם טו.).

מט. "ויתחפש שאול (כשהלך לדרוש
בבעלת אוב) מהו ויתחפש? שנעשה
חפשי מן המלכות. דרש ויתחפש בשין
ימנית מלשון "חופש". (תנחומא אמור
ב').

הערה: במקרא יש רק בפועל: "כי לא
חפשה—החיי"ת בקבוץ (ויקרא יט, כ). בן
יהודה מביא דוגמאות מן הספרות המאו-
חרת: חפושה (רשב"ג), חפושים (אביתור);
חפש—פיעל שלח לחפשי (פסיקתא רבתי
ח). החפיש—הפעיל (רס"ג); הוחפש (קליר);
התחפש (ויקרא רבה, כו). ויש להוסיף:
צווי, קל: חפשני (פזמון "איש חסיד", סדור
"עבודת ישראל" 317) ובינוני פועל: "רנו
כל שורר לחופש בני תמותה וסורר"
(רס"ג).

נ. "וילבש שאול את דוד מדיו (ש"א
יז, לח) וכתוב בשאול "משכמו ומעלה

גבוה מכל העם", כיון שהלבישו בגדיו וראה שעשו יין לו (הולמים אותו, הם כמדתו) מיד הכניס בו עין צרה ... הא למדת שאפילו יהא אדם קצר והוא מת מנה מלך נעשה ארוך". (שם שם ד').

נא) "אף גוג עתיד לומר: שוטים היו הראשונים שהיו מעמיקים עצות על ישראל" (תנחומא בובר, יח). הלשון נגזר מן המקרא: "המעמיקים מה' לסתור עצה" (ישעיה כט, טו), אלא שבכתוב אנו מצרפים מעמיקים-לסתיר (מסתירים עמוק) והמדרש צרף: מעמיקים עצה. ויש גם: "אמר ר' לוי: אוי להם לרשעים שהם מתעמקים עצות על ישראל" (שם, שם) והוא מלשון הכתוב: "מים עמוקים עצה בלב איש" (משלי כ, ה).

נב) "לעתיד לבוא כל הקרבנות כלן בטלים וקרבן תודה אינו בטל לעולם" (תנחומא אמור יד) (במימרא זו משתמשים באגרת תודה בעיקר כשזו באה במאוחר).

נג) "כי מי בשחק יערך להי" (תהלים פט, ז) אמר ר' אבין הלוי: מי כיוצא כהקב"ה מפרנס יתומים ומאכיל רעבים וכו'. דבר אחר מי כיוצא כהקב"ה מאיר עיני חשכים וכו'. ד"א מי כיוצא כהקב"ה מלביש ערומים וכו'. ד"א מי כיוצא כהקב"ה עושה מלחמתם של ישראל (שם כ). כיוצא פירושו דומה, כמו.

יש להעיר כי משונה לשון זו כאן מאשר בכל מקום. שכן דרך הלשון לקשר: כיוצא ב... כיוצא בו, כיוצא בהם, כיוצא בדבר וכאן בא ארבע פעמים זו אחר זו כיוצא ב... ועוד: בכל הספרות באה לשון זו כשיש משוים דבר מה אל מה שבא קודם וכאן הוא סותח במלה זו את ההשוואה (ועייין

„ערכי מדרש תנאים“ של בכר תרגום
אז”ר ע’ 52 וכן בן יהודה. בערך יצא).

נד) באותה שעה שאמר הקב”ה לישראל:
„לכו נא ונוכחה“ (ישעיה א, יח) היו אומות
העולם שמחין ואומרים: עכשיו הוא מכלה
אותם. כיון שראה הקב”ה שהיו שמחין
הפכה להם למוטב, אמר להם: אם יהיו
חטאיכם כשנים כשלג ילבינו וכו’ (שם).
כששמעו האומות כך תמהו ואמרו: זו היא
תוכחה וזו היא תשובה? לא בא אלא להת-
פוגג עם בניו (בארמית: לא אתא אלא
למתפוגגה (נ”א: לאתפוגגה) עם בנוהי
(תנחומא אמור י). אפשר להשתמש בצורה
זו גם בעברית במובן: להשתעשע. לה-
פיג צער, למצוא קורת רוח. בן יהודה
מביא בשם רש”י להתפנג (עין שם ערך זה).
נה) „גבהל להון איש רע עין“ (משלי
כח, כב) — אלו סוחרי שביעית שמת-
ב הלין להעשיר ואין משמרין את הש-
ביעית וסבורין שהן מתעשרין (תנחומא
בהר א). „זה המלוה ברבית שהוא
מתב הלהעשיר“ (ת”ב בהר א).
נו) „וכי ימוך אחיך“ (ויקרא כה, לה)
סוף שהוא מסבב על הפתחים (תנחומא
בובר בהר ב). בן יהודה מביא עוד דוגמ
אות מסבב על הפתחים (תוספתא פאה ה,
ח; תנחומא ויחי י). וגם מסבב את...
„עכשיו כל ישראל מסבבין פתחי“ (מדרש
רות א, א). במקרא אין סבב במובן זה.
וביאליק כתב: „סב על הפתחים“ בבנין
הקל (הרהורי לילה).

נז) „וכי ימוך אחיך“ (ויקרא כה, לה),
„אף על פי שנתמכרך (שהעני) תנהג
בו מנהג אחוה“ (פסי’ זוט’). בסנהדרין
קא: „מיכה שנתמכרך בבנין“ מפרש רש”י

”שנתנוהו בבנין במקום לבנה” (מן מבך=נתמעך (יסטרוב). אך רש”י בלשון אחרת שם מן מוך, כמו בפסי’ זוט’: ”נתמכך — עסק בבנין עד שנעשה מך דאמרינן: ”כל העוסק בבנין מתמסכן”.

נח) ”אסור לאדם לירד לאומנות חברו” (פס”ז בהר). אגב, אל פתגם: ”כל אומן שונא בן אומנותו” שהבאתי ב”גנזי הל” שון” פרשיות תזו”מ, יש להוסיף: ”אין לך אדם אוהב בן אומנותו אבל החכם אוהב בן אומנותו” (ב”ר לב, ב).

נט) ”עזבו את ד’ נאצו את קדוש ישר” אל” (ישעיה א, ד) אל תאמר עזבו (ע’ קמוצה עבר קל) אלא עזבו (ע’ חרוקה עבר פיעל) אותי כביכול. ”אני נקרא רחום וחנון ומפני עונותיכם עשיתם אותי לאכזרי והפכתם מדת רחמנותי לאכזריות” (תנחומא בחקותי ב). עיזבו, גרמו להינתן עוזב אותם — אחד משמושי הפיעל, כגון: ילד (פיעל, עזור לילד) וכן גזרו מן אהב (קל) את הפיעל אהב (א’ פתוחה, ה’ צרויה). ”תהא מאהב שם שמים על הבריות” (תנא דבי אליהו כח) במקום האהיב.

ס) בטוי: ”מבין שניהם (פינחס ואלי” עזר) אבדה העלובה ההיא” (שם ח). דומה לזה: ”בין המילדת ליולדת הלך הבן של העלובה” (בובר בפירוש לתנחומא) ועוד שם [מבין תרויהון] אבדתא ההיא עו”למתא מן עלמא, עולמתא במקום עלובתא, לשון נופל על לשון ובעברית: ”מבין שניהם אבדה העלמה מן העולם”. — א. סא) ”גבר רש ועושק דלים” (משלי כח) זה יפתח שהיה רש בתורה כגרו פית של שקמה” (שם, שם).

סב) "מכאן אמרו תאנים של שביעית אין קוצים אותן במקץ (מ' פתוחה, ק' דגושה בצירה) אבל קוצה בחורבה" (פס' זוטא בהר). מקץ מן קצץ על משקל מקל מן קלל. וכן מפץ (ירמיה נא, כ) מן נפץ או מן פצץ. במשנה: אין קוצים אותה במקצה (מ' בקבוץ, כן מנקד ביאליק), אבל קוצה בחרבה, ח' פתוחה = סכין.

סג) "מלך בשר ודם שיש לו מדינה והוא משלח לתוכה בני אדם גדולים שיהיו נושאים משאם ועושים משפטם מי צריך להיות זקוק במזונותיהם לא בני המדינה?" (תנחומא במדבר ב). זקוק ב... חייב. — בתנחומא בובר: זקוק למזונוֹ־תיהם (שם ב) ורגיל הלשון זקוק ל... — צריך לדבר.

סד) "שמא אמרתי שאביא לכם טובה והלקשתי אותה?" (שם, שם). הלקש—אחר מלשון מלקוש.

סה) "בלעם הביט בהם (בישראל) ויצא (ה) עינו כנגדם ולא היה יכול ליגע בהם" (שם, שם יא).

סו) "מכאן אמרו: אשרי לצדיק ואשרי לשכניו (ת"ב: אשרי הצדיק ואשרי שכניו) אלו שלשת השבטים שהיו סמוכים למשה ולאהרן נעשו גדולים בתורה" (שם, שם יב).

סז) "מכאן אמרו: אוי לרשע ואוי לשכניו אלו שלשת השבטים שהיו שכנים לקרח ועדתו בדרום אבדו עמו במחלקתו" (שם, שם יב).

סח) "ודגלו עלי אהבה (שה"ש ב, ה) אמרו: הלואי הוא מדגיל עלי אהבה" (שם, שם יד).

סט) "השרף (הנוסף מעצי הקטף) אינו מספיק לצאת עד שם פיגים אותו" (קולטים אותו בספוג שלא תאבד טפה ממנו) (שם, שם טז). ויש נוסח אחר: "מספגים (פיעל) אותו" (במ"ר ג, ח). ע) "יוכבד היתה אמה מעוברת ממה באותה שעה והיתה במעי אמה ונמנית עליה" (שם, שם שם). ובמדרש רבה במדבר ג: הנוסח: יוכבד היתה אמה מעוברת בה וכו'. ויש גם ביחס הפעול: "תמר היתה מטפחת על כריסה ואומרת: מלכים אני מעוברת, גואלים אני מעוברת" (ב"ר פרשה פח, ו) [הלשון המובחרת: מעוברת ב...].

עא) פתגם: "כל מי שאינו עושה עצמו הפקר כמדבר אינו יכול לקנות את התורה. לכך נאמר: במדבר סיני" (ת"ב במדבר ו).

עב) "מלך בשר ודם שמרדה עליו מדינה הוא עושה בה אנדרולומוסיא והורג הטובים עם הרעים" (ת"ב שם ל). רשמתי פיסקא זו מן המדרש להוציא מלב אלה המשתמשים במלת אנדרולומוסיא במובן ערבוביה. ולא היא. אין אנדרולומוסיא (מלה יונית) אלא מגפת אנשים (עיין "מעריך" ערך זה). וכבר העיר רותי על זה כמה פעמים.